

УДК 342.1

DOI: 10.31732/2708-339X-2025-16-B8

ГЕНЕЗА ФЕНОМЕНУ ОЛІГАРХІЗМУ В СВІТІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Сербін Я.В.,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: SerbinYV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6668-5081>*

GENESIS OF THE PHENOMENON OF OLIGARCHISM IN THE WORLD: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Serbin Y.V.,

*PhD student of the Department of Theory and History of the State and Law
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: SerbinYV@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6668-5081>*

Ця стаття присвячена світлій пам'яті Героя України, видатного вченого-правознавця, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Француза Анатолія Йосиповича. Його внесок у розвиток правової науки є неоціненним, а багаторічна наукова та освітня діяльність суттєво вплинула на формування сучасної правової думки в Україні та за її межами.

Анатолій Йосипович завжди приділяв особливу увагу визначенню актуальних проблем і тенденцій у сфері права, наполегливо досліджував їх наслідки та можливі шляхи вирішення.

Так, однією з останніх тем нашого спільного дослідження була проблема олігархізму та його вплив на правову систему й демократичні інститути.

Наукова спадщина Анатолія Йосиповича Француза є не лише частиною історії української правової науки, а й важливим орієнтиром для сучасних та майбутніх дослідників. Його ідеї, праці та науковий підхід і надалі залишатимуться джерелом натхнення для юристів та науковців.

***Анотація.** У статті здійснено комплексний аналіз історичних процесів і розвитку правової думки, що дозволяє оцінити роль сучасної держави у забезпеченні прав і свобод громадян. Автор обґрунтовує, що центральні органи влади мають функціонувати виключно в інтересах суспільства, гарантуючи рівні можливості та захист прав кожного громадянина. У демократичній правовій державі прояви олігархізму не повинні мати суттєвого впливу на економічний розвиток і функціонування суспільства загалом.*

Досліджено актуальність проблематики олігархізму, враховуючи наукові здобутки різних історичних періодів. Визначено передумови виникнення цього явища та його еволюцію в соціально-економічному контексті. Аналіз дозволив виокремити ключові проблеми, пов'язані з функціонуванням олігархічних структур у сучасних державних системах. Автор висловлює припущення, що подальші дослідження олігархізму сприятимуть розробці ефективних механізмів протидії його негативним проявам у політичному, економічному та соціальному житті.

Через призму історичного аналізу олігархізм розглядається як особливе суспільно-політичне явище, що характеризується концентрацією влади та ресурсів у руках обмеженої групи осіб. Такі суб'єкти, використовуючи своє багатство та вплив, можуть безпосередньо втручатися у процеси державного управління, впливати на законодавчі та виконавчі органи, що створює загрозу демократичним принципам.

З'ясовано, що історичне виникнення олігархізму пов'язане з розвитком суспільних і економічних відносин, які сприяли накопиченню капіталу та влади в руках окремих осіб чи груп. Цей феномен простежується у різні епохи та в різних політичних системах, що свідчить про його універсальність і важливість для розуміння сучасних суспільно-політичних процесів.

На основі проведеного теоретико-правового та історико-правового аналізу сформульовано низку наукових пропозицій та рекомендацій щодо обмеження впливу олігархічних структур на політичні й економічні процеси. Запропоновані висновки базуються на працях провідних науковців у галузі філософії, історії та правознавства, що дозволяє комплексно оцінити масштаби явища олігархізму та шляхи його розв'язання.

Ключові слова: олігархізм, глобалізація, феномен, генеза, історико-правовий аспект, філософські погляди, міжнародний досвід, джерельна база.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 17.

Abstract. This article presents a comprehensive analysis of historical processes and the evolution of legal thought, allowing for an assessment of the role of the modern state in ensuring citizens' rights and freedoms. The author substantiates that central government bodies must function exclusively in the interests of society, guaranteeing equal opportunities and the protection of each citizen's rights. In a democratic legal state, manifestations of oligarchism should not exert a substantial influence on economic development and the functioning of society as a whole.

The study explores the relevance of the issue of oligarchism, taking into account the scholarly achievements of different historical periods. The prerequisites for the emergence of this phenomenon and its evolution within the socio-economic context have been identified. The analysis highlights the key issues related to the operation of oligarchic structures in modern state systems. The author suggests that further research on oligarchism will contribute to the development of effective mechanisms to counteract its negative manifestations in political, economic, and social life.

Through the lens of historical analysis, oligarchism is examined as a distinct socio-political phenomenon characterized by the concentration of power and resources in the hands of a limited group of individuals. These entities, leveraging their wealth and influence, can directly interfere in governance processes, affect legislative and executive bodies, and thereby pose a threat to democratic principles.

It has been established that the historical emergence of oligarchism is linked to the development of social and economic relations that facilitated the accumulation of capital and power in the hands of certain individuals or groups. This phenomenon has been observed across different epochs and political systems, underscoring its universality and significance for understanding contemporary socio-political processes.

Based on the conducted theoretical and historical-legal analysis, a series of scientific proposals and recommendations have been formulated to limit the influence of oligarchic structures on political and economic processes. The proposed conclusions are grounded in the works of leading scholars in the fields of philosophy, history, and law, allowing for a comprehensive assessment of the scope of the oligarchism phenomenon and potential solutions.

Keywords: oligarchism, globalization, phenomenon, genesis, historical and legal aspect, philosophical views, international experience, source base.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 17.

Постановка проблеми. Із самого початку потрібно наголосити на тому, що феномен олігархізму – це складне соціально-економічне явище, за якого невелика група осіб, зазвичай економічно заможних, контролює значну частину економічних, політичних та соціальних ресурсів держави. Олігархи зазвичай мають тісні зв'язки з політичною владою, що дозволяє їм впливати на державні рішення в своїх інтересах. Вони часто використовують свої ресурси та широкі можливості для лобіювання або фінансування політичних партій, що забезпечує їм вигідні економічні умови, доступ до стратегічних ресурсів або монополії в певних секторах економіки.

В Україні феномен олігархізму став особливо помітним уже після розпаду Радянського Союзу, коли в умовах слабкої регуляторної системи та приватизації державних активів певні особи змогли швидко накопичити значні капітали. Протягом останніх трьох десятиліть, особливо в 90-і роки минулого століття, олігархи не лише впливали

на економіку, але й активно брали участь у формуванні політичних еліт та впливали на політичну ситуацію в країні, що призводило до зростання корупції та зниження ефективності державного управління.

Феномен олігархізму справедливо критикується фахівцями та широким загалом через негативний вплив на демократію, ринкову конкуренцію та соціальну справедливість.

Генезу феномену олігархізму в світі доречно розглядати через призму процесів глобалізації. На сьогоднішній день існує велика кількість національних та міжнародних наукових досліджень вчених щодо історичного та правового розвитку олігархізму. Через воєнні дії росії проти України велика кількість важливих, стратегічних підприємств опинилися на окупованій території, або зазнають руйнувань, що є величезною проблемою для економічного розвитку нашої держави.

На сучасному етапі проблемним аспектом є неповна або несвоєчасна сплата податків олігархами, підлаштовування під себе управління, а також значний вплив олігархів

на державні органи та нормотворчі процеси. Систематизація та аналіз наукових досліджень вчених дає змогу виокремити та узагальнити основні загальні погляди та знайти шляхи вирішення проблемних питань сьогодення. Теоретичне дослідження та вивчення генези явища олігархізму в світі дає змогу проаналізувати національний та міжнародний досвід та знайти позитивні аспекти для запровадження в Україні.

Матеріалами наукового аналізу виступає сучасна міжнародна та національна нормативно-правова база та наукові джерела.

Важливими з позицій висвітлення національного законодавства є Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» [1], Закон України «Про національну безпеку України» [2], Конституція України [3], Постанова Кабінету Міністрів України № 695 [4]. Із блоку міжнародного права проаналізована Загальна декларація прав людини [5], а також Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [6].

Серед зарубіжних дослідників варто відзначити наукові роботи Р. Крупського [7], О. Гуріна [8]. Серед вітчизняних науковців, вагомий внесок у розроблення запропонованої проблематики здійснили В.В. Глазунов [9]. О. Долженкова, В. Журавський, М. Михальченко, які також активно вивчали прояви олігархізму, у т.ч. історію його розвитку. Частково розглядалось питання також у роботах О. В. Захаріна [10].

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є розкриття генези феномену олігархізму в світі з позицій історико-правових досліджень.

Під час здійснення наукового аналізу автором використовувалися наступні методи: історичний, порівняння, опису, узагальнення, системний метод, логічний метод, метод аналізу та структурно-функціональний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прояви генези феномену олігархізму у світі слушно розглядати у глобальному вимірі. Це поняття загальне та потребує детального аналізу та всебічного вивчення у історичному та правовому аспекті.

Проаналізувавши наукові здобутки В.В. Глазунова, слушно зазначити, що цей вчений, провівши дисертаційне дослідження, стверджує, що Ксенофонт, Гесіод, Софокл вперше описують олігархію в історії, однак їхній авторський аналіз вузький та неповний. Філософ Платон в науковій роботі «Держава» та Аристотель в трактаті «Політика» надають більш точне та широке значення, говорячи про силу, у формі влади та достаток, який виражається в багатстві.

Згодом у Давньому Римі Цицерон продовжив аналіз дослідників, але розглядає вже правовий аспект, тому що в цей період активного розвитку набуває римське право, яке було покладено в основу світової правової системи.

У наступний період, в часи Середньовіччя, активно вивчалась праця «Град Божий», однак поняття олігархії в ньому взагалі не було. Водночас філософські погляди Платона та Аристотеля були покладені в основу вчень Дж. Локка, Т. Гоббса, Д. Юми тощо. Український вчений В.В. Глазунов, провівши вивчення та дослідження історичних процесів, підкреслює, що коли економіка почала розвиватись, а міста розширювались, олігархічні погляди висвітлювали дослідники без використання чіткої, однозначної термінології.

Так, К. Маркс у своїх філософських працях застосовував поняття «олігархія» у подібному до «буржуазії» контексті. Із розвитком інституту приватної власності зазначена думка набувала вагомого значення та відкривала нове сприйняття термінології в історичних процесах. На Заході елітські школи активно вивчали це поняття, і навіть у Німеччині у гітлерівський період.

Варто додати, що серед українських дослідників О. Долженков розглядав адміністративно-економічні клани як прояв олігархізму [11], а В. Журавський та М. Михальченко, своєю чергою, розкривають політичну еліту України [12]. О. Турчинов вивчає українську олігархію як таку, як новий феномен сучасного суспільства [13].

Слушно зазначити, що цікавим та вагомим в науці теорії держави і права є аналіз, запропонований у дисертаційному дослідженні В.В. Глазунова. Він стосується робіт зарубіжних та українських вчених і вияв-

лення та поєднання з загального аналізу наукових праць проблемних аспектів. Цей науковець виділяє основні складові олігархії, а саме: багатство та владу. Протилежним є громадянське суспільство та демократія. В.В. Глазунов у своїх роботах виокремлює західних науковців, а саме: Б. Беррі, М. Вебер, Р. Даль, Г. Лассуел, Ч. Мерріам тощо. Учений акцентує увагу на наживі правлячої еліти та на прагненні функціонувати поза конкуренцією.

На сьогоднішній день у світовій практиці це величезна проблема у глобальному вимірі, яка потребує пошуку ефективних шляхів вирішення, для міжнародних країн, які мають дбати про своє населення, мати ідею та розвивати демократичну, правову державу, з незалежною від проявів олігархізму економікою.

Своєю чергою, Л.Г. Удовика у монографії детально розглядає в антропологічному вимірі трансформацію правової системи в умовах глобалізації. Вчена розкриває важливість реалізації глобалізаційних процесів та функціонування права на гуманних принципах [14]. Здобутки Л.Г. Удовики, у науковому полі, є актуальними та важливими для подальших досліджень та детального аналізу феномену олігархізму в системі координат глобалізованого суспільства.

В.В. Глазунов вважає, що історично «олігархія» є соціально-філософським терміном, який виявляється у політиці, економіці. На його думку, і з цим ватро погодитись, влада зосереджена у руках багатих людей (олігархів). Учений вводить у науковий обіг нове поняття «соціальна група олігархів», що є вагомим внеском в філософсько-правову та історичну доктрину. Науковець вважає, що олігархічні країни мають тільки притаманні їм риси і приносять величезну шкоду іншим ланкам суспільства, інтереси, яких не задовольняються. Наголошується на певній політичній жорстокості олігархізму. Автор справедливо зауважує, що важливим є питання небезпечного впливу олігархізму на національні та місцеві ЗМІ. Думки та роботи вченого є вагомим внеском та величезним надбанням для української правової доктрини.

Варто також зазначити, що В. В. Глазунов наголошує на тому, що важливою є схожість багатства та влади: якщо зникне щось одне, то не буде і олігархізму. Учений взагалі у своїй науковій праці виділяє олігархічну політичну систему. Олігархічну державу, на його думку, характеризують неправильний розподіл багатства нації, нерівномірне захоплення природних ресурсів та виробництва. Такі держави складають глобальну світову олігархічну систему. Виникає перехід від правових демократичних держав до олігархізму. Негативним виступає зовнішня підтримка цього явища, в саме на прикладі інших зарубіжних країн на глобальному рівні. Історично, коли з'явилась приватна власність, в державах відбулося прагнення збагачення. Унаслідок приватизації та супутніх процесів наше суспільство почало сильно залежати від олігархів. Саме ця залежність порушує основні міжнародні стандарти і правові норми, а отже саме поняття «ідеальної», правової держави як певного політико-правового стандарту. Олігархічні держави мають певне монопольне становище щодо суспільства та негативно впливають на його розвиток.

Продовжуючи свій науковий аналіз, зазначу, що існує певна соціальна група олігархів у світі. Олігархізм породжує соціальні конфлікти, так би мовити, точки суспільної напруги. В.В. Глазунов у своєму дослідженні наводить приклад подій Помаранчевої революції та приходиться до висновку, що схожі події можуть повторюватись циклічно. Вчений описує у цьому контексті маніпулятивну діяльність олігархів, яка використовується для залагодження конфліктних ситуацій у світі, але наголошує, що вона потребує значних ресурсів, що є не завжди доречним та вигідним у світі, через що виникає невдоволення. Формувати олігархічну свідомість людства, підлаштовуючи під правлячу еліту – це основне завдання та водночас проблема сьогодення.

За результатами власного аналізу вітчизняних проєктів, міжнародної джерельної бази та національної і зарубіжної наукової літератури запропоновано виокремити основні складові олігархізму як явища (Табл. 1).

Основні складові феномену олігархізму

№ п/п	Складові впливу	Описова частина
1.	Політичний вплив	Наявність фінансово залежних від олігарха політиків, депутатів, вплив на окремі гілки влади в державі.
2.	Вплив на засоби масової інформації	Наявність належних олігарху ЗМІ, вплив на їхню редакційну політику.
3.	Економічний вплив	Зосередження в руках олігархів значних фінансових активів. Можливе монопольне становище в певних секторах економіки.

Основними складовими олігархізму в його сучасному прояві є, на нашу думку, політичний вплив, вплив на засоби масової інформації та економічний вплив. Це породжує проблемні питання в державному управлінні та призводить до особистого збагачення олігархів, а також до негативного економічного розвитку країни, у глобальному вимірі та взагалі демократичного суспільства.

Шляхами вирішення актуальної проблеми олігархізму повинні стати позбавлення їх впливу на чесний бізнес, а саме політичного впливу та впливу на редакційну політику засобів масової інформації. Щодо економічного впливу, то необхідно позбавити олігархів права встановлювати монополію, додержуючись при цьому принципу недоторканості приватної власності.

Окремим питанням є необхідність сумлінної сплати податків з боку олігархічного класу. Для цього, в першу чергу, необхідним є позбавлення таких осіб нормотворчої можливості встановлювати податкові пільги та преференції для власного бізнесу. Важливим, також, є уважний контроль з боку податкових органів за діями, спрямованими на заниження бази оподаткування та спробами незаконного виведення капіталів в офшорні зони.

Не варто забувати й про руйнівний вплив олігархізму не лише на суспільство, а й на його окремих представників. Так, О. Дзьобан [15], Д. Чижов [16], Н. Поліщук [17] детально вивчають основоположні права та свободи людини у правовому вимірі демократичного суспільства. Важ-

ливою та актуальною є думка про те, що нормотворча діяльність та основоположні норми повинні існувати лише для забезпечення правового захисту кожного та розвитку держави в цілому, в умовах глобалізації. Генеза феномену олігархізму в світі не повинна порушувати людські права та свободи і впливати на розвиток суспільства. Адже лише держава повинна бути самостійна, неупереджена в своїх діях та проявах, дбати про розвиток, не порушуючи основоположних міжнародних документів.

Проводячи аналіз міжнародної нормативної бази, потрібно наголосити на тому, що права і свободи людини є найбільшою соціальною цінністю, а проявів олігархізму взагалі не повинно бути у світовій практиці – принаймні в ідеалі. Звичайно, чудово коли розвивається приватна власність та супутні інструменти, коли вона приносить значні прибутки, але вона не повинна мати жодного впливу на політичну систему, на державні органи, на економіку країни, на ЗМІ. Головним моментом тут виступає розвиток державної економіки та побудова незалежної правової демократичної моделі.

Вважаємо, що необхідно ідеалізувати у свідомості державних службовців, громадян кожної держави їхні ролі та закладати ідею важливості у побудові правового суспільства, з демократичними ідеями, принципами та вільного розвитку економіки. Олігархізм породжує конфлікти у правовому та соціальному полі на глобальному рівні, а тому потрібно уникати будь-яких його проявів та робити все можливе для побудови економічно незалежних, демократичних, таких, що

ґрунтуються на принципі верховенства права, держав у світі, в умовах глобалізації.

Висновки. За результатами теоретичного аналізу вітчизняних наукових досліджень вчених щодо розкриття генези феномену олігархізму в історико-правовому аспекті та у глобальному вимірі, виявлено основні проблемні аспекти сьогодення, систематизовано загальні наукові джерела та наведена авторська пропозиція щодо основних складових елементів олігархізму.

Запропоновані важливі для подальшого дослідження шляхи вирішення основних глобальних проблем та наголошено на важливості побудови демократичного суспільства та правової держави без проявів олігархізму.

Вважаємо, що теоретико-правове та

історико-правове вивчення поняття олігархічних держав у світі дасть змогу уникати підлаштовування законодавства, економіки, влади, ЗМІ під олігархів, зберігаючи індивідуальний економічний розвиток країн, в умовах глобалізації.

Усвідомлюємо, що в межах однієї статті неможливо детально охопити всі ключові проблеми та шляхи рішення, спираючись на світовий правовий досвід та історичний підхід. А тому переконані, що феномен олігархізму потребує подальшого вивчення, дослідження, удосконалення практик протидії йому як негативному явищу. Важливим залишається пошук способів для уникнення проявів олігархізму та побудови моделі досконалої правової держави, яка спиратиметься на засади демократичного управління.

Література:

1. Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)». №1780-IX від 23 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення: 22.09.2024).
2. Закон України «Про національну безпеку України» від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
3. Конституція України від 26 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 22.09.2024).
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.09.2024).
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 22.09.2024).
6. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.09.2024).
7. Zarządzenie strategiczne. Koncepcje-metody. Krupski, R. (red.). 2007: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. 533 s.
8. Stehnei M., Irtysheva I., Gurina O. Financial mechanism of the socio-oriented economic development of the black sea region. *Baltic Journal of Economic Studies : the scientific journal*. 2018. Vol. 4, No.4. P. 202-208.
9. Глазунов В. В. Українська олігархія в контексті сучасних трансформаційних процесів: автореф. дис. ... д-ра філос. наук. Запоріжжя, 2012. 360 с.
10. Захаріна О. В., Ходаківський С. І., Якобчук В. П. Експлікація поняття «державно-приватне партнерство» в теорії публічного управління. *Наукові горизонти*. 2020. № 3 (88). С. 26-33.
11. Долженков О. Тіньовий аспект політичного процесу в Україні: феномен адміністративно-економічних кланів. *Людина і політика*. 2000. № 2. С. 2-6.
12. Журавський В.С. Політична еліта України: теорія і практика трансформації. Київ: Логос, 1999. 263 с.
13. Турчинов О. Особливості української олігархії. *Політична думка*. 2000. № 3. С. 13-19.
14. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія. Харків : Право, 2011. 552 с.
15. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язку. *Інформація і право*. 2020. № 2. С. 9-22.
16. Chyzhov D. Organizational and legal support of human rights and freedoms in the national security of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 7. P. 98-103. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/7/16.pdf> (access date: 14.09.2024).
17. Polishchuk N. Proceedings in the case of pre-trial proceedings in the civil process of Ukraine: comparison with foreign experience. *Entrepreneurship, economy, law*. 2016. № 5. P. 14-18.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia zahrozam nationalnii bezpetsi, poviazanym iz nadmirnym plyvom osib, yaki maiut zachnu ekonomichnu ta politychnu vahu v suspilnomu zhytti (oliharkhiv)» №1780-IKh vid 23 veresnia 2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (Accessed September 22, 2024).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2023), “On National Security of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed September 20, 2024).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Constitution of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (Accessed September 22, 2024).
4. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution “On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (Accessed September 22, 2024).
5. United Nations Organization (1948), “Universal Declaration of Human Rights”, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (Accessed September 22, 2024).
6. “European Convention on Human Rights”, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Accessed September 12, 2024).
7. Zarządzanie strategiczne. Koncepcje-metody (2007). Krupski, R. (red.) et al. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. 533 s.
8. Stehnei M., Irtysheva I., Gurina O. [Financial mechanism of the socio-oriented economic development of the black sea region]. Baltic Journal of Economic Studies : the scientific journal. 2018. Vol. 4, No.4. P. 202-208.
9. Hlazunov, V. V. (2012), “Ukrainian oligarchy in the context of modern transformational processes”, Abstract of PhD thesis, Zaporizhzhia, 2012. 360 s.
10. Zakharina, O. V., Khodakivskyi, E. I., Yakobchuk, V. P. (2020), “Explication of the concept of “public-private partnership” in the theory of public administration”, Naukovi horizonty, vol. 3 (88), pp. 26–33.
11. Dolzhenkov, O. (2000), “The shadow aspect of the political process in Ukraine: the phenomenon of administrative and economic clans”, Liudyna i polityka, vol 2, pp. 2–6.
12. Zhuravskyi, V.S. (1999), Politychna elita Ukrainy: teoriia i praktyka transformatsii [Political elite of Ukraine: theory and practice of transformation], Kyiv: Lohos.
13. Turchynov, O. (2000). “Peculiarities of the Ukrainian oligarchy”, Politychna dumka, vol. 3, pp. 13-19.
14. Udovyka, L.H. (2011), Transformatsiia pravovoi systemy v umovakh hlobalizatsii: antropologichniy vymir : monohrafiia [Transformation of the Legal System in the Context of Globalization: Anthropological Dimension: Monograph], Kharkiv : Pravo. 522 s.
15. Dzoban, O. P., Zhdanenko, S. B. (2020), “Human rights and national security: philosophical and legal aspects of the relationship”, Informatsiia i pravo, vol. 2, pp. 9–22.
16. Chyzhov, D. (2021). Organizational and legal support of human rights and freedoms in the national security of Ukraine. Entrepreneurship, Economy and Law, vol. 7, pp. 98-103, available at: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/7/16.pdf> (Accessed September 14, 2024).
17. Polishchuk, N. (2016). Proceedings in the case of pre-trial proceedings in the civil process of Ukraine: comparison with foreign experience. Entrepreneurship, economy, law, vol. 5, pp. 14-18.

Стаття надійшла до друку 20 лютого 2025 року